

- 60 СВЭ. М., 1979. – Т. 7. – С. 212.
- 61 Мерпет Н. Я. Вказ. праця. – С. 160.
- 62 Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. – Л., 1956. – Вып. 1. – С. 62.
- 63 Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси. – М., 1948. – С. 224–225.
- 64 Горячкин В. П. Теория ударных орудий. // Вестник металлопромышленности. – М., 1925. – № 3–4; Желиговский В. А. Ручные ударные орудия и работа ими. // Там само.
- 65 Соловьев А. И. О некоторых характеристиках клинкового... // Проблемы реконструкции в археологии. – Новосибирск, 1985. – С. 153.
- 66 Евглевский А. В., Потемкина Тат. М. Вказ. праця. – С. 118.
- 67 W. Ginters. Das Schwert der Scythen und Sarmaten In Sudrüssland. – Berlin: 1928.
- 68 Мелюкова А. И. Вказ. праця.
- 69 Смирнов К. Ф. Вказ. праця. – С. 9.
- 70 J. Petersen. De norske vikingsverd. Videnskapsselskapets Skrifter, II, Hist.-filos. Klasse, №1. – Kristiania, 1919.
- 71 Кирпичников А. Н. Вказ. праця. – С. 19.
- 72 Кирпичников А. Н. Вказ. праця. – С. 52–55.
- 73 W. Arendt. Türkische Säbel aus den VIII–IX Jahrhunderten. Archaeologia Hungarica, XVI. – Budapest: 1934.
- 74 Мерпет Н. Я. Вказ. праця. – С. 149.
- 75 Кирпичников А. Н. Вказ. праця. – С. 68–72.
- 76 Мерпет Н. Я. Вказ. праця. – С. 150.
- 77 Циркин А. В. Вказ. праця. – С. 158.
- 78 Там само.
- 79 Худяков Ю. С. Вооружение енисейских кыргызов... – С. 29.
- 80 Плетнева С. А. Древности Черных Клобуков. М., 1973.
- 81 Федоров-Давыдов Г. А. Вказ. праця. – С. 22.
- 82 Евглевский А. В., Потемкина Тат. М. Вказ. праця.
- 83 Федоров-Давыдов Г. А. Археологическая типология и процесс типобразования // Математические методы в социально-экономических и археологических исследованиях. – М., 1981; Його ж. Статистические методы в археологии. – М., 1987.

ОДНОСТРОЇ РОСІЙСЬКОЇ ТА ШВЕДСЬКОЇ ПІХОТИ У ПІВНІЧНІЙ ВІЙНІ (1700-1721рр.)

І. Російська піхота.

Повернувшись влітку 1698 р. з закордонної подорожі з «Великим посольством», Петро I приступив до зміни військової форми своєї армії, щоб наблизити її зовнішній вигляд до європейських стандартів. Тоді ж було наказано на Генеральному дворі у Преображенському приготуватися до порівняння зразків «угорських» та «французьких» каптанів¹. Перевагу надали угорським одностроям. Вони стали форменим одягом російських солдатів. Одночасно Петро I вирішив переодягнути й цивільних – міське населення країни, видавши 4 січня 1700 р. наказ, що передбачав всім чоловікам, не враховуючи духовенство та селян, «на Москве и в городах... носить платье венгерское»².

Сучасник Петра I – московський дьяк Желябузький згадував про наказ від 26 серпня 1700 р. про «платье французское и венгерское», який ілюстрували «Чучелы, сиречь образцы платью»³, що були поставлені біля столичних брам. У грудні 1701 р. з'явилася наступна постанова, яка забороняла носити «платье Немецкое, Саксонское и Французское»⁴. У цьому акті «венгерское платье» вже не згадувалося, що означало поступову відмову від його використання як у армії, так і цивільним населенням.

Рік потому, після взяття Нотербурга, Петро I вирішив європейзувати зовнішній вигляд своїх відбірних військ. З діючої армії до столиці було надіслано розпорядження: приготувати комплекти нового обмундирування для лейб-гвардії Преображенського та Семеновського полків⁵. 4 грудня 1702 р. вулицями Москви урочисто крокували «Его Величество Преображенский полк, числом 400 человек, одетых в немецкие кафтаны из зеленого сукна, с красными отворотами и в шляпах, обшитых серебряным белым галуном... За тем следовал отряд Семеновского полка, таже гвардии Его Величества, одетых в голубые кафтаны с красными отворота-

ми»⁶. Повністю гвардію у «німецькі» однострії переодягли у наступному, 1703 р.⁷ З того часу мундир західноєвропейського зразка стає невід'ємною частиною зовнішнього вигляду не тільки гвардійських, але й армійських полків. Подальша еволюція складових військових одностроїв у Росії проходила у загальноєвропейському напрямку, підпорядковуючись тим самим велінням моди, що й в Європі.

З 1702 р. постійним головним убором гвардійських фузелерів⁸ стають капелюхи. Вони виготовлялися з шерсті або пуху, мали овальну або циліндричну тулію та поля завширшки 13-16 см. Їхні боки у 1702-1705 р. обшивалися білим, або срібним галуном⁹. Не виключно, що при цьому кожна рота мала свій колір обшивки. Цією ж датою відмічено спогад про те, що «по обычаю» поля капелюхів у лейб-гвардії необхідно було відгинати на три боки, утворюючи трикутну форму¹⁰.

Аналізуючи наявні іконографічні пам'ятники, ми встановили, що приблизно до середини 1710-х рр. поля капелюхів не притягувалися впритул до тулії, а просто відгиналися. У документах 1721 р. не зустрічаються вказівки щодо наявності на капелюхах гвардійських фузелерів будь-яких прикрас окрім галувної або суконної облямівки. Армійський регламент 1720 р. передбачав боки полів обшивати білою тасьмою. Досі не вдалося встановити, чи розповсюджено це на капелюхи лейб-гвардії (охоронців царської родини).

У речовій відомості 4-ої роти лейб-гвардії Семенівського полку 1722 р. у одній з позицій зображено 125 «шляп новых с кистями»¹¹. Прокоментувати цю назву можливо за допомогою інших свідочств про головні убори російської армії та флоту того часу. Так, у 1723 р. армійські артилеристи носили «шляпы черные с обшивкою шерстяною белою и с кистью»¹². 1729 р. рядовим армії та флоту наказано було «на шляпы кисти делать и галуном обшивать»¹³. Капелюхи старого зразка, тобто ті, що існували до 1732 р., з шнуром, кистями та ґудзиками, видано було у січні 1734 р. солдатам морських полків (ідентичні сучасній морській піхоті)¹⁴. Все це дозволяє стверджувати, що на капелюхах 1720-х рр. «кисть» була одна й кріпилася, ліворуч, немов над кокардою. На

барельєфах, що були зроблені Б.К. Астрелі у 1720-х рр. для будівництва так і не завершеного Триумфального стовпа, фузелери зображені у капелюхах з нашитими зліва, на місці кокарди ґудзиком.

Унтер-офіцерські капелюхи мали, можливо, срібний галун або відповідно облямівку за рангом. Поля офіцерських капелюхів також обшивалися металевим позументом, а штаб-офіцерські – прикрашеним зліва білим бантом-кокардою, офіційно затвердженим у якості «Российского полевого знака» пізніше – у 1731 р.¹⁵

Голландський мандрівник Корнелій де Бруін, розповідаючи про урочистий вступ російської гвардії до Москви після Нотебурзької вікторії 4 грудня 1702 р., описує солдат гренадерської роти Преображенського полку, «одетих у зелені каптани, з червоними отворотами, на німецький покрій, за винятком шапок, що обшиті ведмежим хутром, замість капелюхів»¹⁶. Мається ще ціла низка свідочств про наявність у преображенських гренадерів шапок з хутряними околишами 1700-х роках.¹⁷ Остання відома документальна згадка про них відноситься до весни 1707 р., коли до Преображенського полку було привезено «200 шапок гренадерських, вершки суконні червоні, околиши ведмежі, з під яких виглядає підкладна червона або зелена»¹⁸. Цей опис, співставлений з зображеннями форми гвардійських гренадерів, що прислужують за столом на весіллі Петра I 19 лютого 1712 р., (гравюра А.Зубова), дозволяє нам припустити, що преображенські гренадери 1700-х років були схожі одностроями з австрійськими та баварськими солдатами порубіжжя XVII-XVIII ст. Однак, як виглядали головні убори гренадерів Семенівського полку до 1712 р., ми даних досі не знайшли. Можна тільки припустити, що, вони не дуже різнилися від преображенських.

2 березня 1712 р. О.Д.Меншикову з кабінетних коштів Його Величності було сплачено 2527 рублів «за гренадерские шапки, которые выписаны из Англии на Преображенский и Семеновский полки, а именно за 12 офицерских с серебряными гербами и с перьями да за 400 солдатских с оловянными гербами»¹⁹. Шапки прибули до Архангельська, відкіля її завезено до полків²⁰. Це – перша звітка про отримання гренадерами шапок нового зразка,

широко відомого завдяки «Историческому описанию одежды и вооружению Российских войск...» Вони мали круглу шкіряну тулію, що була споряджена двома шкіряними ж козирками. Передній закріплювався вертикально та прикрашався металевою (олов'яною чи срібною) бляхою з двоголовим орлом, а другий, подібно з назатильником шолома-шишака, захищав шию. Зверху цього козирка на тулії кріпилася бляшка с вензелем государя, що прикривала трубку, до якої встромлявся султан з страусового пір'я. Аналізуючи картину «Полтавська баталія», написану Л.Каравазовом у 1718 р., цей султан складався у рядових з двох червоних, а у офіцерів – з трьох білих пір'їн.

«Французькі» мундирні каптани, впроваджені у лейб-гвардії у 1712 р., нічим не відрізнялися від розповсюдженого тоді у Європі типу чоловічого верхнього одягу, відомого як «жюстокор». Завдовжки такий каптан доходив до колін, позаду та з боків мав розрізи, причому останні оформлювалися зустрічними складами від двох до чотирьох з кожного боку розрізу. Каптан кроївся приталеним, доволі щільно облягав верхню частину фігури, розширювався знизу за рахунок бокових складок. Доволі просторі рукава, що доходили до середини ліктя, закінчувалися широкими (до 20 см) відворотами – обшлагами, з під яких випускалися манжети та нижня частина рукава сорочки. На полах каптана робилися кишеньні прорізи, що закривалися клапанами різної форми з петлями та гудзиками. На початку 1700-х рр. кишені розташовувалися досить низько – на рівні середини стегна, але з 1725 р. їх почали робити на рівні талії. Гудзики та прорізні петлі йшли вздовж усього борту, з однієї або двох сторін. З 1708 р. вони у кількості 11-12 почали розташовувати до рівня пояса²¹. Каптан міг мати відлогий комір завширшки біля 5 см. Перші згадки про наявність цього елемента на мундирних каптанах датуються 1704 р. При відсутності коміра шийний виріз каптана міг оформлюватися вузькою стійкою заввишки до 2 см. Головним матеріалом для мундирних каптанів слугувало сукно, причому гвардійські полки, як правило, отримували тонкі імпортовані сукна. З-піднизу каптани підшивалися полотном та підбивалися кольоровою байкою, або «яренкою»²². Гудзики для каптанів виготовлялися з різних матеріалів – металу,

кості, дерева, часто обтягалися сукном або металевими галунами. Кріпилися вони до каптана тонким сиром'ятним ремнем, що був пропущений через їхні вушка, що встромлялися у спеціально пробиті для цього отвори. Кількість гудзиків залежала від розташування застібок по борту. Так, у 1704 р. на каптан артилериста нашивалося «2 портища 2 пуговицы» (портище – 12 штук)²³. На один солдатський каптан Семеновського полку нашивалося 26 гудзиків.²⁴ За регламентом 1720 р. на мундирний каптан призначалося 24 гудзики²⁵. На обшлага та на кожен кишеньковий клапан нашивалося по три гудзики, по одному на ліфті у бокових розрізах, а інші – по борту.

У 1702-1720 рр. обидві гвардійських полки зберігали присвоєні їм ще 1698 р. кольори мундирів – темно-зелений («темно-крапивний») для Преображенського та синій («волошковий») для Семеновського. У 1702 р. у зв'язку з зміною покрою каптани гвардійців отримали червоні обшлага та підбій, а 1711 р. – коміри.

У 1720 р. семеновці мали темно-зелені мундири і з того часу відрізнялися від преображенських тільки кольором комірів, що стали «волошковими» як пам'ять про перший колір полкового мундиру.

Каптани гвардійських унтер-офіцерів відрізнялися від солдатських галунами прикрасами. Свідчення, що містяться у відомостях лейб-гвардії Семеновського полку про кількість виданого унтер-офіцерам та капралам влітку 1709 р. золотого та срібного галуна, дозволяють зробити висновок про те, що мундири їхні прикрашалися доволі пишно²⁶. На каптан йшло від 6 до 12 м. галуна, скоріше над усе, це визначалося чином. Розташування галунової облямівки унтер-офіцерських каптанів допомагає відродити опис мундира лейб-кампанії імператриці Єлизавети Петрівни. До хрещенського параду 1742 р. були пошиті «кафтаны зеленые с разрезными малыми обшлагами, камзолы и штаны алые с обложенным по кафтану и камзолу по борту золотым позументом»²⁷.

Мундири офіцерів 1702-1720 рр. за існуючими даними не відрізнялися за кольором від мундирів нижніх чинів. У «Историческом описании...» без достатнього обґрунтування говориться про наявність на мундирах офіцерів гвардії галунової облямівки. Але на усіх

достовірних «мундирних» портретах самого Петра I до 1720 р. галунна облямівка не зображена. Нема її й на меморіальному «Полтавському» мундирі, що зберігається у Ермітажі. Цікавим винятком з цього ряду є зображення Петра I на трьох батальних композиціях П.Д.Мартена, замовлених царем під час його візиту до Франції у 1717 р.²⁸ На них сам Петро I та деякі з оточуючих його офіцерів зображені у темно-зелених каптанах з червоними обшлагами та підбоєм, багато облямованих галунами по борту, кишнях та у швах. Відомо, що Мартен у своїй роботі користувався описами битв, надісланими замовником, який 1717 р. міг, як особисто, так і через наближених ознайомити художника з подробицями обмундирування російської армії часів Полтави та Лісної. Нарешті, Мартен міг просто спостерігати гвардійські піхотні мундири на самому Петрі I та особах його свити. Каптани з галунною облямівкою, що схожа на зображену французьким баталістом, спостерігаємо на гравюрах з портретами офіцерів гвардії роботи П.Пинарта та А.Зубова, які зображують учасників урочистого вступу до Москви російських військ після перемоги під Полтавою.

У 1720 р. усі гвардійські офіцери носили однакові темно-зелені одnobортні каптани, що мали застібку до пояса, невеликий комір, розрізні обшлага та зрізані під тупим кутом кишенні клапани. По борту, коміру, обшлагам, клапанам кишень, у фалдах та задньому вирізі офіцерський мундир зразка 1720 р. обшивався у один ряд золотим галуном.

Свідчення про мундири гвардійських музик 1702-1725 рр. досить скупі. Датчанин Юст Юль, описуючи вступ гвардії до Москви після Полтави, говорить про «хор музики з трубачів та литавриників у гарній одежі»²⁹. Те, що однострій був красивим, можна дізнатися також з переписки Петра I з підполковником фон Кирхеном за 1706 р. У одному з послань цар дає точну інструкцію щодо оформлення мундирів військових музик лейб-гвардії Преображенського полку: «Гаубистам (гобоистам) довольно петли обшить золотом, также на плечах полмесеца сделать и искласть галунами золотными, а у барабанщиков на плечах полмесеца шерстяными галунами»³⁰.

Мундирний камзол петровського часу, повторюючи крій кафта-

на, був на 6-10 см коротшим, не мав коміра, обшлагів та складок у бокових розрізах. Кишенні клапани на ньому не відрізнялися формою та конструкцією від клапанів каптану та нашивалися на тому ж рівні. Рукава камзола, замість обшлагів, мали у зап'ястя застібку на кілька ґудзиків. Загальна кількість ґудзиків на одному камзолі не була сталою, а залежала від розташування застібки вздовж борту, як і у каптана. У 1704 р. їх було 22, у 1706 – 24, а у 1720 – 21 штука.³¹ Солдатські камзоли підшивали холстом, а офіцерські – шовком. У літній час камзол носили навіть без каптана. Колір камзола залежав від бажання господаря. Так, «Полтавський» камзол Петра I – темно-зелений, а камзол гренадерського офіцера на картині Каравана – червоний. З 1720 р. усі гвардійські офіцери отримали темно-зелений камзол, обшитий по борту та кишнях золотим галуном того ж малюнку, що й на каптанах.

У 1702-1725 рр. формені штани були доволі просторі, мали спереду відкидний клапан – лац-бант, а позаду стягувалися по фігурі тасьмою або сукняним ремнем із застіркою, кінцівки якої закріплювалися у бокових швах. Шили штани з сукна або шкі. Шовк, доволі популярна завдяки практичності та дешевизні, особливо часто почала застосовуватися у гвардії з 1707 р., коли преображенці та семенівці були посаджені на коней – стали драгунами. Сукняні штани солдатів обох полків були, як правило, червоного кольору. Колір офіцерських штанів мінявся, як і колір камзолу, але з 1720 р. став темно-зеленим. Підбивали штани-кюлоти нижніх чинів холстом, офіцерські – шовком. Офіцерські штани зразку 1720 р. обшивали золотим мундирним галуном. Про те, як вони прикрашалися до цього часу, можна тільки гадати, спираючись на реконструкції парадного мундира 1702-1720 рр.

До обов'язкового комплекту однострою петровського часу усіх родів військ входили панчохи. Солдати гвардійської піхоти у 1702 р. отримали панчохи червоного кольору.³² Та невідомо, як довго цей колір зберігався. Так, на картині Каравана гренадери гвардії зображені вже у білих панчохах. Мабуть, зміна відбулась десь на початку або середині 1710-х років. Спираючись на іконографічні джерела, можна твердити, що панчохи носили поверх штанів та підв'язували під коліном. Згідно з Регламентом 1720 р. солдатам

польових піхотних полків одяг виготовляли з різноманітних матеріалів. Колір також не регламентувався. Так, панчохи Петра I, що входять до «полтавського» комплекту, зелені³³.

Головним різновидом взуття піхоти у петрівську епоху слугували черевики. З міцної грубої шкіри-пушки, черевики були на доволі товстій шкіряній підшві та середньому за висотою підборі. Тупоносі, вони майже закривали щиколотку, застібки були попереду, зверху шкіряного язичка. У грудні 1711 р. Петро I волів «заготовленные для солдат к башмакам пряжки не посылать в армию; ибо... ныне везде в других Государствах вместо пряжек употребляют ремешки»³⁴. Офіцерські черевики за конструкцією не відрізнялися від солдатських. Однак, на черевиках «воскової персони Петра I» пряжки сталеві. Офіцери часто носили черевики разом з крагами або штиблетами. Зовні вони були схожі на ботфорти, але вироблялися з м'якої шкіри та мали на зовнішньому боці халяви розріз, із застібкою на ґудзиках або з вертикальної металевої планки та гачком. До низу халяви пришивався шкіряний козирок, що закривав пряжку черевика, та штрипка, яка охоплювала черевик низу, ґудзик або гачок з зовнішнього боку штиблети слугував застібкою.

З 1707 р. до комплекту взуття піхоти почали входити кіннотні чоботи-ботфорти. Вони виготовлялися з грубої шкіри, мали товсту пушкову подошву, більш-менш м'яку голівку та майже негнучі халяви, що закривалися широкими шкіряними раструбами. Для управління конем до чоботів за допомогою шкіряного клапана (нашпорника) та штрипки кріпилися залізні шпори, які спиралися на спеціально пришитий зап'ятник із зігнутої навіпіл шкіряної смужки. Для далеких походів у холодну пору року солдатам піхоти також видавалися чоботи. Вони відрізнялися від кавалерійських відсутністю заструбів та більш м'якою халявою. Строк служби пари солдатських чоботів або черевиків Регламентом 1720 р. визначався у півроку. Із закінченням терміну вони повинні були змінюватися.

У комплект форми входила й епанча³⁵ – різновид верхнього одягу першої чверті XVIII ст., яка мала два різновиди. Перший уявляв собою круглий плащ без рукавів завдовжки до середини ікри з широким коміром із застібкою біля шиї на ґудзик або гачок. Епанча такого типу була регламентованим верхнім одягом ниж-

чих чинів російської армії протягом усього XVIII ст. Тільки на початку XIX ст. Павло I замінив її шинеллю. Вже сучасники Петра звертали увагу на незручність цього виду одягу для строевиків. Солдатські епанчи Преображенського та Семеновського полків були темно-зелені та темно-волошкові відповідно. Ця різниця з 1711 р. зберігалася й після того, як у 1720 р. семеновці змінили колір мундиру, про що мається свідоцтво Ф.-В. Берхгольца.³⁶

Другий різновид епанчи, що був схожий на європейський редінгот, мав рукава з широкими обшлагами, подвійний комір, застібку на ґудзиках, які пришивали від краю верхнього коміра до середини стегна. Ззаду був необхідний для їзди верхи розріз. Очевидно цей вид одягу призначався для офіцерів.

Шведська піхота.

Обмундирування шведської піхоти періоду Північної війни було досить уніфікованим. Ще за Карла XI (1687-1696 рр.) у піхотних полках був впроваджений єдиний зразок синього сукняного каптану, який став характерним зовнішнім атрибутом шведської армії періоду Північної війни. О.С.Пушкін у поемі «Полтава» не випадково писав про «сині лави войовничих дружин» Карла XII.

Каптан був однобортним, мав невеликий комір та розрізні обшлага на рукавах. Поли звичайно підкочували підкладкою вверху та пристьобували за кути. По боках, нижче талії, було дві кишені.

Клапани кишень мали характерну для шведської армії форму із 7-а ґудзиками. На плечах кріпили погони кольору кафтану, з випушкою «прибірною» кольору.

ґудзика у піхоті були олов'яні. Загальноєвропейській крій каптана з початку Північної війни потерпів деякі зміни. У 1706 – 1707 рр. він став приталеним, по борту нижче пояса ґудзика вже не пришивали.

Прибірний колір (тобто колір підкладки, обшлагів, обшивки каптана та випушки на погонах) у більшості шведських полків був жовтий. З 12 полків, що входили до складу армії Карла XII під час Полтавської битви, тільки у трьох прибірний колір був інший: у Вестернботтенському полку – білий, у Нерке – Вершландському та Йончопинському полках – червоний.

Піхотинці носили краватки з бантом, характерна ознака форми кінця XVII – початку XVIII ст. У більшості полків краватки були білого полотна (трипу), але у Йончопинському полку вони мали червоний колір, у Вестерботтенському – поряд з білою краваткою зустрічалася біла з блакитними продовжними смугами й чорним бантом. У Дальському полку біла краватка мала бант з двох синіх та однієї жовтої смуги. В усіх полках як варіанти були також темно-сині або чорні краватки.

Головним убором шведської піхоти була стандартна трьохвуголка з чорного волоку, як варіанти зустрічаються шерстяні, або з пуху. По боках загнутих верх полів йшла біла шерстяна облямівка (галун), а на тулії з лівого боку був пришитий ґудзик, як застібка для полів. Поряд з капелюхом – трьохвуголкою широко розповсюдженим у шведській піхоті був особливий капелюх – «карпус». Карпуси мали різноманітну форму, частіше над усе використовували сукняні з синьою тулією та жовтою опушкою. Опушка уявляла собою поле, яке було пришито знизу до тулії та підкочувалося вверху, по боках воно мало розрізи. На круглу тулію карпуса зверху іноді нашивали ґудзики. У Вестерботтенському полку опушка карпусів була білою, у Нерке-Вермландському – зустрічався чорний карпус з червоною опушкою та чорним налобником, що був обшитий по боках білим галуном, а у Вестманландському – карпуси з синьою тулією, блакитною опушкою та жовтою підкладкою (з внутрішнього боку опушки).

Армійські гренадери носили ту ж форму, що і мушкетери, а гвардійські, очевидно, мали на каптанах жовті нагрудні лацкани з 9 ґудзиками на кожному. Відмінністю одностроїв цього різновиду піхоти були особливі гостроверхі гренадерські капелюхи. Найбільш розповсюдженою була «гренадера» з сукна у вигляді єпископської митри з жовтою гарусною китицею зверху. Зпереду на шапці кріпили мідний або золочений налобник, прикрашений зображеннями королівського вензеля, палаючих гранат, арматури та різноманітних гербів; позаду на тулії була мідна бляха із зображенням палаючих гранат.

Музики носили сині каптани такого ж крою, що і рядові піхотинці, але поли його не підкочували. Шви, борти та кишенькові

клапани у музики, як правило, прикрашали довгим білим галуном, така ж розшивка йшла по рукавах. Барабани мали облямівку, яка сполучала синій або блакитний та полковий прибірний кольори.

Капрали шведської піхоти були озброєні та обмундировані як рядові піхотинці, але на капелюхах поверх білої облямівки у них нашитий вузький золотий галун.

Унтер-офіцери мали подібні однострої, однак у них були деякі відмінності: комір та обшлага каптана одного з ним кольору (тобто сині), сині панталони, блакитні підкладка, облямівка петель каптана та панчохи, а також срібний галун на капелюсі, ґудзики посріблені. У Лейб-гвардійському полку унтер-офіцери мали срібну галунну облямівку не тільки на капелюсі, але й на каптані: по коміру, обшлагах, на кишенькових клапанах та швах, а також вздовж борту. Підкладку каптана у гвардійських унтер-офіцерів робили з особливої блакитної вузликової тканини. Спанча у них мала таку ж само підкладку, а також срібний галун вздовж краю синього коміра.

Офіцери шведської лейб-гвардії носили стандартні сині каптани та камзоли, розшиті золотими галунами так само, як і у гвардійських унтер-офіцерів. ґудзики були визолочені. Золотий галун нашивали на капелюсі, який міг бути прикрашений білим плюмажем. Облямівка петель у офіцерів була золотою, у той час як унтер-офіцери мали блакитну. Рукавички офіцерів обшивали з боків застібків золотим галуном з торочкою. Офіцерські краватки виробляли з тонкого білого полотна, навіть з мереживом. Ремінь мав визолочену пряжку та золоту випушку по боках. Плащ гвардійського офіцера мав блакитну підкладку та визолочені застібки, синій комір, борти та задній розріз обшиті золотим галуном.

Форма армійських офіцерів була дещо скромнішою: золотий галун у них нашивали тільки на капелюх, інші деталі залишались без змін. Штаб-офіцери, а також генерали часто замість звичайного мундирного каптана носили синій модний «французький» каптан-жюстокор (*just au corps*), розшитий золотим галуном. Окрім того, вони, як правило, ходили у довгих завитих париках, так званих алонжевих (від французького «*a longe*» – «довгий»), у той час як інші чини шведської армії париків не носили.

Офіцерські чини відрізнялися за горжетками – спеціальними

нагрудними металевими знаками, які носили на шиї на блакитній стрічці. Ці знаки були прикрашені зображенням королівського вензеля Карла XII, а у штаб-офіцерів, окрім того, ще лавровими гілками. Існував ще один варіант розрізняння офіцерських чинів за знаками. У 1717 р. у всіх офіцерів поле горжетки було визолочене, а зображення на них розрізнялося за матеріалом в залежності від чину. У полковника зображення (вензель та гілки) були визолочені, у підполковника та у майора – з блакитної фініфті, у капітана та капітан-лейтенанта – такі самі (але без гілок), а у лейтенанта – літери вензеля з фініфті, корона визолочена, у прапорщика – весь вензель визолочений.

Можливо, що зустрічалися й інші варіанти розрізняння чинів за знаками. Так, штаб-офіцери могли мати срібні знаки з визолоченою опайкою, замість гілок на них була зображена арматура тощо.

Під Полтавою, як відомо, у складі піхотних полків головної армії Карла XII були солдати й офіцери з частин корпусу Левенгаупта, зараховані до цих полків у жовтні 1708 р. Серед них тільки вояки Хельсінського (шведського) полку – індельти (загальнозобов'язані військовослужбовці шведської національності) мали звичайну, синю з жовтим уніформу. Інші належали до Абоського, Бьєрнеборзького, Нюландського та Естерботтенського (фінського) полків; шведських третьочергових (запасних) полків Левенгаута (молодшого), Банера та Сталя, фінського третьочергового полку Врангеля, а також до ліфляндських частин: до полку графа Делагарді та батальйону Остен-Сакена. Усі вище означені частини замість синіх каптанів мали сірі, з нефарбованого сермяжного сукна камзоли, панталони та панчохи у цих частинах виготовлялися з лосини, оленячої чи козячої шкіри, гудзики олов'яні. У більшості балтійських та тимчасових на вербованих (допоміжних) шведських полків краватки були з чорного трику. Капелюхи взагалі могли не мати облямівки білого кольору по боках. Під Полтавою наявність солдатів визначених частин у лавах старих, відбірних полків вирізнялось кольором одностроїв. Це порушувало загальну характерну кольорову гаму головної армії Карла XII поєднання синього та жовтого кольорів.

Кожна рота (rote) у полках шведської піхоти мала свій прапор.

Прапор лейб-роти (одна з перших трьох рот полку) мав назву лейб-прапора (livfapan). Це було біле прямокутне полотнище у центрі якого зображений вишитий золотом великий державний герб Швеції, а у лівому верхньому або по усіх кутах розміщувалось маленьке зображення герба того лена (території), де комплектувався полк. Прапори інших рот мали полотнище відповідного кольору. У центрі розміщувався великий герб лена. Так, ротний прапор Сьодермарланського полку мав жовте полотнище, у центрі якого у зеленому лавровому венку був зображений чорний грифон, у Дальського полку полотнище ротного прапора було синім, у його центрі зображено дві золоті схрещені стріли під короною, а навколо них срібний лавровий вінок; полотнище ротного прапора Упландського полку мало на червоному полі зображення золотої «держави» у золотому лавровому вінку тощо. У Лейб-гвардійському полку усі ротні прапори були білі, на прапори лейб-роти зображувався золотом державний герб Швеції. На решті прапорів – королівський вензель Карла XII. Розмір прапорів у всіх підрозділах піхоти був стандартним: 170 см. заввишки та 212 см. завдовжки.

Реконструкція за названими письмовими та іконографічними джерелами одностроїв російських та шведських військ має не тільки наукове, але й практичне значення. Вона дозволяє надати достеменно вірний матеріал для відтворення вигляду військ при кінозйомці, в живописі тощо.

¹ Желябудский И. А. Записки с 1682 по 2 июня 1709. – СПб., 1840. – С. 168.

² Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). – Т. 4. № 1887.

³ Письма и бумаги Императора Петра Великого. (далі – ПБПВ) – СПб., 1889. – Т. 2. – С. 444-446.

⁴ Путешествия Корнелия де Бруина через Московию // Чтения в Обществе истории и древностей российских. – [Б. м.], 1872. – С. 102-103.

⁵ ПБПВ. – Т. 2. – № 586. – С. 248.

- 6 Там само. – Т.4. – С.1811-1813.
- 7 Там само. – С. 432.
- 8 Таку назву отримали офіцери та рядові зв'язку з введенням стрілецької зброї – фузеї. Див. Военная символика// Военно-исторический журнал. – М., 2001. – №2. – Февр. – С. 97.
- 9 Карцов В. История Лейб-Гвардии Семеновского полка. 1683-1854. – СПб., 1852. – Т.1. Приложения. – С.36-37.
- 10 Архив Военно-исторического музея артиллерии, инженерных войск и войск связи в Санкт-Петербурге (далее – архив ВИМАИВ и ВЗ). – Ф.2. – Оп.2. – Д.113. – Л.50.
- 11 Материалы для истории русского флота. (далі – МИРФ) – СПб., 1875. – Т.5. – С.780.
- 12 Там само.
- 13 МИРФ. – Ч.7. – С. 661.
- 14 ПСЗРИ. – Т.43. – № 5836. П.2. – С.120.
- 15 Див. Карцов В. Вказ. праця – С. 36-37.
- 16 Гизен Ж. Журнал государя Петра I с 1695 по 1709. Ч.1-3 //Собрание разных записок и сочинений, служащих к доставлению полного сведения о жизни и деятельности Государя Императора Петра Великого. Изданное трудами и иждивением Федора Туманского. СПб., 1781. – Ч. 3. – С.370.
- 17 ПБПВ. – Т. 5. – С. 587.
- 18 200-летие Кабинета Его Императорского Величества. 1704-1904. – СПб., 1911. – С.198.
- 19 Бобровский Г. – Т.2. Додатки. – С.18.
- 20 ПБПВ. – СПб., 1900. – Т. 3. – С. 455.
- 21 ПБПВ. – СПб., 1900. – Т. 4 – С.1811.
- 22 Дневник камер-юнкера Ф.-В. Берхгольца. 1721-1725. – М., 1902. – Ч.1, 2. – С. 31-32.
- 23 Голиков И.И. Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России... Изд. 2-е. – М., 1837. – Т.3. – С.289.
- 24 Архив ВИМАИВ. – Ф.2. – Оп. 1. – Д.37. – Л. 704-705.
- 25 Доклады и приговоры Сената. – СПб, 1880. – Т.I. – С.423. – № 582.
- 26 Рукописный отдел Российской Государственной библиотеки. – Ф.313. – Д. 24. (Письма Меншикова с 1704 по 1713 гг.) – Л.34, об.; Щукинский сб. – М., 1905.– Вып.4. – С.403.

- 27 Голиков И.И. Вказ. праця. – С. 289.
- 28 Волынский Н.П. Постепенное развитие русской регулярной конницы в эпоху Великого Петра с самым подробным описанием участия ее в Великой Северной войне. (1698-1706). – СПб., 1912. – Кн.3. – Вып. 1. – С.415-416, – Кн.4 Примітки. – С.546-547.
- 29 Архив князя Ф.А. Куракина. – С. 117-118.
- 30 История кавалергардов. – СПб., 1851. – Примітки – С.10.
- 31 Сборник Русского Исторического общества. – СПб., 1871. – Т. 6. – С. 391.
- 32 Рукописный отдел Российской государственной библиотеки. – Ф. 313 (Федорова). – Д. 24 (Письма Меншикова с 1704 по 1713 гг.). – Л.34, об.; Щукинский сб. – М., 1905.– Вып.4. – С.403.
- 33 Историческое описание одежды и вооружения Российских войск. – СПб., 1899. – Т.2. – С.21-22.
- 34 200-летие Кабинета... – С. 185.
- 35 Военная одежда русской армии. – М.: Воениздат, 1994.

Марія Стрілець

КОЛЕКЦІЯ ЗБРОЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Серед унікальних пам'яток, цікавих своєю глибинною сутністю економічних, соціальних і політичних процесів, особливе місце займають взірці зброярства з найдавніших часів до недавнього минулого. Ця група історичних пам'яток є носієм глибокої інформації, одним з джерел пізнання військової історії та поступу технічної думки в усьому її багатстві та розмаїтті. Зразки зброї показують, як з примітивних засобів озброєння, якими користувались наші предки, еволюційно, розвинулась зброя наступних епох. Розвиток всіх видів зброї відбувався в постійній конкуренції між собою та мав специфічні особливості на кожному з етапів історичного